

Vrouwen op de arbeidsmarkt

Een internationale vergelijking

De emancipatie van de vrouw heeft onder meer gestalte gekregen in een toegenomen participatiegraad van vrouwen op de arbeidsmarkt. Er heerst evenwel twijfel of de participatie verder zal toenemen. Sommigen vrezen dat als gevolg van de opkomst van de micro-elektronica veel banen voor vrouwen verloren gaan. In dit artikel wordt de positie van vrouwen op de arbeidsmarkt in een negental Westerse landen beschreven. Vrouwen zijn niet onevenredig getroffen door de in het afgelopen decennium sterk gestegen werkloosheid. Verder lijkt ook de technische ontwikkeling niet tot een verslechtering van hun arbeidsmarktpositie te leiden. Dit neemt niet weg dat er nog heel wat moet gebeuren voordat economische gelijkwaardigheid tussen mannen en vrouwen een feit is.

DR. U. BECKER – M. KOPER-SLUIJTER*

De meningen over de toekomst van de participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt lopen sterk uiteen. Aan de ene kant zijn er studies die op basis van statistieken over de ontwikkeling van de vrouwenemancipatie tijdens de afgelopen eeuw het einde van het 'kostwinner-systeem' voorspellen 1). Aan de andere kant zijn het vooral onderzoeken uit de hoek van de vakbeweging die de positie van de werkende vrouw door de jongste en nog te verwachten technologische veranderingen juist bedreigd zien 2). Voor beide standpunten is wat te zeggen. Het is nauwelijks aanmerkelijk dat de erosie van de traditionele geslachtsrollen weer ongedaan gemaakt wordt. Steeds meer vrouwen ambiëren een betaalde baan 3). Door de toepassing van de micro-elektronica dreigt echter in de komende jaren juist in die sectoren en beroepen waarin traditioneel veel vrouwen werkzaam zijn een afbraak van de werkgelegenheid, te weten in kantoren, bij banken en in het grootwinkelbedrijf. Bovendien raakt ook de flexibilisering van de arbeidsverhoudingen en de arbeidstijd in de eerste plaats vrouwen.

Of er uiteindelijk sprake zal zijn van een verbetering van de economische positie van de vrouw als gevolg van haar verdergaande emancipatie dan wel van een verslechtering van haar positie op de arbeidsmarkt door de recente economische malaise, valt niet bij voorbaat te zeggen. Niet in de laatste plaats zal dit ook een politieke kwestie zijn. In ieder afzonderlijk land zullen de concrete problemen daarbij weer anders liggen. De economische positie van vrouwen loopt in de verschillende landen immers ver uiteen. In dit artikel wordt hierop ingegaan.

Tabel 1 laat zien, dat sinds 1966 de participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt in alle gekozen landen is toegenomen 4). Deze toename is ook waar te nemen over de periode 1980 – 1985, dus over die jaren waarin de werkloosheid omhoog schoot en waarin de herstructurering van de industrie en de arbeidsverhoudingen in een stroomversnelling geraakte. De tabel illustreert echter ook de kloof tussen de verschillende landen onderling.

In de van oudsher sociaal-democratisch geregeerde Scandinavische landen is de participatie van vrouwen het

hoogst. Zweden scoort met 79,7 procent twee keer zo hoog als Nederland met slechts 40,8 procent. Zoals ook uit de relatief lage werkloosheidscijfers blijkt (afgezien van die van Denemarken), is het recht op arbeid in Scandinavië verregaand geïnstitutionaliseerd. Zweden is het prototype van dit model, waarin het scheppen van werkgelegenheid in het algemeen en voor vrouwen in het bijzonder een hoge prioriteit heeft in het sociaal-economische beleid. Een belangrijke oorzaak van de deelname van vrouwen aan de betaalde arbeid aldaar is het in 1971 geïndividualiseerde belastingstelsel 5). Dit verschaft gehuwde vrouwen een financiële prikkel om buitenshuis te werken, zelfs als

* De auteurs zijn verbonden aan het Instituut voor Wetenschap der Politiek van de Universiteit van Amsterdam.

1) Vgl. K. Davis, *Wives and work. The sex role revolution and its consequences*, *Population and Development Review*, jg. 10, nr. 3, 1984.

2) Zie b.v. K. Roozemond en M. Ruimschotel, *Nieuwe technologieën en de positie van vrouwen*, in R. van Tulder (red.), *Touwtrekken om technologie*, Amsterdam, 1986.

3) Vgl. de enquête van de Commissie der Europese Gemeenschappen: *Vrouwen en mannen van Europa in 1983*, in *Vrouwen van Europa*, Supplement 16, Brussel, 1984.

4) We beperken ons in de tabellen tot een negental landen, waarin naast de grootste OECD-landen een aantal landen – waaronder Nederland – is opgenomen, die door een specifieke positie van de vrouwen op de arbeidsmarkt gekenmerkt worden. Bovendien zijn de beschikbare statistische gegevens over vele andere landen nogal gebrekkig. Wat betreft de participatiegraad van vrouwen valt over hier niet vermelde landen in het kort het volgende te zeggen: Denemarken en Noorwegen bezetten een plaats tussen Zweden en de VS; Canada is vergelijkbaar met de VS; Portugal met het Verenigd Koninkrijk; Australië, België, Nieuw-Zeeland, Oostenrijk en Zwitserland met West-Duitsland; en Griekenland, Ierland, Luxemburg en Spanje zijn vergelijkbaar met Italië en Nederland.

5) Vgl. L. Pot, *Kinderopvang in Europa vergeleken*, *De Kleine Wereld*, 1986, nr. 172; en voor Denemarken B. Siim, *A comparative perspective on women and the welfare state*; paper presented at the ECPJ Joint Session of Workshops, Gothenburg, april 1986, blz. 52.

Tabel 1. Participatiegraad en participatie-aandeel van vrouwen in 9 geselecteerde landen, in procenten

	Participatiegraad a)					participatie-aandeel b)	
	1966	1970	1975	1980	1985	1964	1984
Zweden	56,5	60,6	68,9	75,7	79,7	36,7	46,8
Finland	61,9	61,5	65,7	70,0	74,9	-	-
VS	46,8	50,4	54,9	61,3	65,5	34,4	43,7
VK	51,4	52,8	57,6	60,1	61,0	34,3	41,9
Japan	56,2	55,4	51,7	54,9	57,2	39,8	39,6
Frankrijk	48,9	49,8	52,9	55,6	56,4	28,1 c)	35,1
BRD	48,4	48,1	49,7	50,0	50,4	37,2	38,9
Nederland	-	-	32,2	36,7	40,8 d)	-	34,5
Italië	29,6	29,1	29,9	39,2	40,5	-	33,1

a) Het aantal werkende vrouwen in procenten van het totale aantal vrouwen van 15-64 jaar.

b) Het aantal werkende vrouwen in procenten van de totale beroepsbevolking.

c) 1968.

d) 1984.

Bron: OECD, *Labour Force Statistics 1964 - 1984*, Parijs, 1986.

het maar om weinig uren per week gaat. Een tweede oorzaak is de goede sociale infrastructuur voor beroepsarbeid voor vrouwen. Zo was er bij voorbeeld in Zweden (1982) voor 35 procent en in Denemarken (1981) voor 40 procent van de kinderen van 0-3 jaar opvang voor de gehele dag (in Nederland was het betreffende percentage 0,8) en voor 33 procent respectievelijk 55 procent van de kinderen van 3-6 jaar 6). Daarnaast zijn de gunstige moeder-schaps- dan wel ouderschapsverlofregelingen, het dag-onderwijs met maaltijden op school en de strikte anti-discriminatie wetgeving als elementen van deze infrastructuur te noemen. Ten slotte is het het vermelden waard, dat Scandinavië sterk gesecculariseerd is, waardoor godsdienstige definities van de geslachtsrollen slechts weinig invloed hebben.

In Italië en Nederland lijkt de invloed van de godsdienst daarentegen bepalend voor de zeer lage participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt. Was het in Italië het katholicisme, in Nederland was het een calvinistische gezinsideologie die de (getrouwde) vrouw traditioneel aan huis en haard heeft gebonden. Pas in het afgelopen decennium is hierin verandering gekomen en is de participatiegraad in deze landen met 30 procent sterker gestegen dan in de andere landen. Uit tabel 2 valt op te maken dat deze groei bijna geheel door vrouwen van de leeftijd tussen 25 en 54 jaar voor haar rekening is genomen. In Nederland vond de groei van de vrouwenparticipatie zelfs uitsluitend plaats in deze leeftijdscategorie, waarin zich ook het grootste gedeelte van de gehuwde vrouwen bevindt. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat vanwege de daling van de lonen

in Nederland in het begin van de jaren tachtig nogal wat vrouwen een betaalde baan zijn gaan zoeken om het gezinsinkomen op peil te houden 7).

Ook in de andere landen vond de groei van de participatiegraad vooral plaats in de leeftijdsgroep van 25-54 jaar. Het meest in het oog springend zijn ook hier weer de percentages voor Zweden (88,9) en Finland (86,7). In de leeftijdsgroepen van 15-24 en van 55-64 jaar zijn de veranderingen minder opzienbarend. In de groep van 15-24 jaar heeft dit te maken met de toename van de onderwijsdeelname. In de groep vrouwen van 55-64 jaar houdt de stagnatie of de achteruitgang (een uitzondering is Zweden) van het aantal vrouwen met een betaalde baan verband met de verlaging van de pensioengerechtigde leeftijd en met de met de VUT vergelijkbare regelingen, die sinds de jaren zeventig zijn geïntroduceerd.

In het algemeen is de omvang van de dienstensector een belangrijke factor voor de verklaring van nationale verschillen in de deelname van vrouwen aan de betaalde arbeid, in het bijzonder voor de verklaring van verschillen tussen landen met voor het overige ongeveer vergelijkbare voorwaarden. De traditionele scheiding tussen mannen- en vrouwenberoepen blijkt namelijk nog steeds intact te zijn (zie tabel 3). Dit houdt in, dat hoe groter de dienstensector is, des te ruimer de mogelijkheden zijn voor vrouwen om aan het arbeidsproces deel te nemen. Hoeveel vrouwen uiteindelijk in de dienstensector aan de slag komen, is weer afhankelijk van de omvang van het sociale of wel het 'zachte' segment: de verzorgende en opvoedende banen (welzijn, gezondheidszorg, onderwijs). Het daar te verrichten werk sluit immers nauw aan bij de heersende ideeën over vrouwelijkheid.

Uitgaande van het bovenstaande kan in een land als West-Duitsland de relatief kleine en weinig expansieve dienstensector als één oorzaak van de na de oorlog rond de 50 procent stagnerende participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt beschouwd worden. Bijzonder sterke ideologische bindingen van vrouwen aan de rol van huisvrouwen zijn hier net zo min gegeven als in het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk of de Verenigde Staten, waar aanzienlijk meer vrouwen deelnemen aan de betaalde arbeid. De Westduitse dienstensector absorbeert slechts de helft van de beroepsbevolking, die in het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk daarentegen ongeveer tweederde en in de Verenigde Staten zelfs 70 procent. Bovendien is de sociale-dienstensector met 11 procent van de beroepsbevolking (tegen 15 procent in het Verenigd Koninkrijk, 18 procent in de Verenigde Staten en 26 procent in Zweden) ook relatief onderontwikkeld 8).

6) Idem.

7) Vgl. K.W. Riechel, Labor market disequilibrium and the scope for work-sharing, *IMF Staff Papers*, jg. 33, nr. 3, 1986.

8) Zie voor deze cijfers: M. Rein, *Women in the social welfare labor market*, Discussion Paper 85-18, Wissenschaftszentrum Berlin, 1985.

Tabel 2. participatiegraad van vrouwen naar leeftijdsgroepen, in procenten

	15-24-jarigen			25-54-jarigen			55-64-jarigen		
	1966	1975	1985	1966	1975	1985	1966	1975	1985
Zweden	60,2	66,2	66,4	57,4	74,3	88,9	42,2	49,6	59,9
Finland	53,4	48,9	54,9	68,7	78,0	86,7	50,4	44,4	52,9
VS	46,1	57,1	63,7	45,9	55,0	69,5	40,9	40,7	41,7
VK	61,0	56,4	63,1	49,9	61,3	67,0	37,1	40,3	34,1
Japan a)	52,1	45,6	43,2	56,3	52,3	60,3	45,9	43,7	45,3
Frankrijk	51,5	45,6	40,3	45,8	57,3	68,9	40,5	35,9	31,0
BRD	67,7	58,6	53,3	45,9	51,6	56,4	30,5	24,8	23,9
Nederland	-	49,1	48,8	-	28,7	46,8	-	14,3	14,5
Italië	36,6	31,6	40,7	28,0 b)	31,3 b)	43,8	13,4 c)	8,5 c)	10,5 c)

a) In Japan was de participatiegraad van de vrouwelijke 65-plussers in 1985 nog hoger dan 15%.

b) = 25-59-jarigen.

c) = 60-64-jarigen.

Bron: OECD, *Labour Force Statistics 1964 - 1984*, Parijs, 1986.

Tabel 3. Werkende vrouwen per economische sector in procenten van de vrouwelijke beroepsbevolking

	Landbouw en visserij		Industrie		Diensten	
	1964	1984	1964	1984	1964	1984
Zweden	8,6	2,9	23,5	14,1	67,8	83,0
Finland	31,6	9,9	20,7	20,1	47,7	70,0
VS	3,5	1,5	21,3	17,0	75,2	81,5
VK	2,0	1,1	33,6	18,4	64,4	80,5
Japan	32,0	10,8	24,7	28,6	43,3	60,6
BRD	16,4	6,9	34,0	26,5	49,6	66,6
Nederland a)		0,5		12,5		87,0
Italië	29,5	12,5	29,9	24,6	40,6	82,9

a) 1983 en alleen werknemers.

Bron: OECD, *Labour Force Statistics 1964 - 1984*, Parijs, 1986; Eurostat, *Employment and unemployment 3-1983*, Luxemburg, 1983.

In de Verenigde Staten, waar volgens *The Economist* van 23 augustus 1986 vrouwen bijna driekwart van de sinds 1979 nieuw gecreëerde arbeidsplaatsen bezetten, vond de groei van de vrouwenbanen voor een groot gedeelte plaats in de slecht betaalde segmenten van de commerciële-dienstensector, bij voorbeeld in de uitdijende 'fast-food'-ketens 9).

Een geval apart is Japan. De deelname van vrouwen aan de arbeidsmarkt is hier met 57,2 procent in 1985 (in 1966 al met 56,2 procent) weliswaar relatief hoog, maar deze cijfers moeten anders geïnterpreteerd worden dan vergelijkbare cijfers van de Westerse landen. Zo behoort in Japan 20,5 procent (in 1984) van de buitenshuis werkende vrouwen tot de categorie van de meewerkende familieleden (ter vergelijking: BRD 7,8 procent; VS 0,9 procent; Zweden 0,6 procent) en bovendien werkt 13 procent van de vrouwen zelfstandig (BRD 5,2 procent; VS 6,0 procent; Zweden 4,2 procent) 10). Meewerkende familieleden kunnen echter nauwelijks als onafhankelijke economische subjecten beschouwd worden en bovendien wijst het percentage van deze categorie op een omvang van de traditionele middenstand zoals die in Noordwest-Europa en Noord-Amerika in de jaren vijftig bestond. De 'zelfstandigen' zijn met name de thuiswerksters die zo karakteristiek zijn voor de 'flexibele' Japanse arbeidsmarkt. De Japanse economie wordt gekenmerkt door een dualiteit. Aan de ene kant treft men er de grote, moderne, op export georiënteerde industrieën aan, waarin de overwegend mannelijke werknemers in 'vaste dienst' zijn. Aan de andere kant zijn er de vele kleinere bedrijven die voor de binnenlandse markt produceren en veelal als toeleverancier afhankelijk zijn van de grote ondernemingen. In deze kleine bedrijven liggen de lonen aanzienlijk lager en is van vaste dienstverbanden geen sprake. Hier werkt de meerderheid van de Japanse vrouwen. De 'zelfstandige', individuele toeleveranciers vervolmaken dit beeld 11).

Wil men nu weten in hoeverre de participatie van de vrouw op de arbeidsmarkt een uitdrukking is van haar economische autonomie, dan moet men er achter zien te komen in welke mate beroepsarbeid van vrouwen financiële onafhankelijkheid mogelijk maakt. Het niveau van deeltijdwerk van vrouwen (zie tabel 4) en de lonen van vrouwen in relatie tot die van mannen (zie tabel 5) zijn hiervan de indicatoren.

Tabel 4 illustreert, dat de overgrote meerderheid van de werknemers met een deeltijdbaan van het vrouwelijk geslacht is. Dat loopt op van (in 1983) 64,8 procent in Italië tot maar liefst 91,9 procent in West-Duitsland. In verband met de vraag naar de economische zelfstandigheid van vrouwen is het aantal vrouwen met een deeltijdbaan in relatie tot het geheel van de werkende vrouwen echter van groter belang. Het blijkt dat in 1983 in Nederland de helft en in Zweden bijna de helft van de vrouwen een deeltijdbaan heeft (daarnaast kunnen ook het VK met 42,4 procent en

Tabel 4. Deeltijdwerk van vrouwen, 1973 - 1983

	Aandeel van deeltijdwerksters in het totale aantal werkende vrouwen			Aandeel van vrouwen in het totale aantal deeltijdwerkers		
	1973	1979	1983	1973	1979	1983
Zweden	38,8	46,2	46,2	88,0	85,2	84,6
Finland	10,5	10,6	12,5	72,8	74,7	72,1
VS	23,8	24,1	23,3	68,4	69,8	70,3
VK	39,1	39,0	42,4	90,9	92,9	89,6
Japan	14,7	18,4	21,1	60,9	64,5	70,7
Frankrijk	14,7	17,0	20,1	77,9	82,0	84,6
BRD	24,4	27,6	30,0	89,0	91,6	91,6
Nederland	26,2	31,7	50,3	80,2	82,5	78,4
Italië	14,0	10,6	9,6	58,4	61,4	64,8

Bron: OECD, *Employment Outlook 1986*, Parijs, 1986.

Denemarken met 44,7 procent genoemd worden). Dit betekent dat juist in de Scandinavische landen, waar de vrouwenparticipatie het hoogst is, ook het deeltijdwerk van vrouwen de grootste omvang heeft. Alleen Finland met in 1983 slechts 12,4 procent vrouwen die in deeltijd werken, vormt een duidelijke uitzondering. Hieruit kan men concluderen dat gerekend in jaren niet Zweden maar Finland het land met de hoogste participatie vrouwen op de arbeidsmarkt is. De relatieve verdubbeling van het aantal in deeltijd werkende vrouwen in Nederland tussen 1973 en 1983 wijst erop, dat de groei van de vrouwenparticipatie in dit decennium uitsluitend door de toename van deeltijdbanen tot stand is gekomen. In Italië daarentegen speelt werken in deeltijd slechts een marginale rol.

Deeltijdwerk impliceert een lager inkomen. Bij een gemiddelde werkweek van ongeveer 20 uur 12) (en dus een bruto-loon dat de helft is van wat men bij full-time werk verdient) kan ervan worden uitgegaan dat een groot gedeelte van de in deeltijd werkende vrouwen geen inkomen heeft dat financiële onafhankelijkheid toestaat. Het is daarom aannemelijk, dat het inkomen van vooral de gehuwde vrouw veeleer het karakter heeft van een aanvulling op het gezinsinkomen dan van een basis voor economische onafhankelijkheid. Daar komt nog bij dat veel gehuwde vrouwen geen enkele mogelijkheid hebben om een volle baan te aanvaarden. Er mag dan een zekere erosie van de traditionele geslachtsrollen-identificatie hebben plaatsgevonden, tot een wezenlijke herverdeling van het huishoudelijk werk is het echter nog niet gekomen 13). Voor de buitenshuis werkende gehuwde vrouw betekent dit in de regel een dubbele taak van beroepsarbeid en huishoudelijk werk. Voor moeders van opgroeiende kinderen geldt dit in het bijzonder.

Het toenemende aantal vrouwen met een baan als 'afroep hulp' in het grootwinkelbedrijf en de horeca is ook een belangrijk aspect van het deeltijdwerk. Volgens het CBS zijn er tegenwoordig ongeveer 126.000 afroep hulpen in Nederland. Dat is 3 procent van de werkende bevolking;

9) Vgl. M. Davis, The political economy of late-imperial America, *New Left Review*, nr. 143, 1984.

10) Zie OECD, *Labour Force Statistics 1964 - 1984*, Parijs, 1986.

11) Vgl. K. Dohse, U. Jürgens en T. Maisch, From 'Fordism' to 'Toyotism'? The social organization of the labor process in the Japanese automobile industry, *Politics and Society*, 1985, nr. 2; en H. Tanaka, Working women in Japan, *Equal Opportunities International*, jg. 5, nr. 1, 1986.

12) De *Employment Outlook* van de OECD vermeldt niets over de gemiddelde lengte van deeltijdwerk. Uit de publikatie van de commissie van de Europese Gemeenschappen, *Werkloosheid van vrouwen in de Gemeenschap*, Brussel, 1983, Appendix, uit tabel 4 valt echter op te maken dat de gemiddelde werktijd van vrouwen met een deeltijdbaan in de EG in 1981 21,5 uur bedroeg.

13) Zie hiervoor de enquête-resultaten in *Vrouwen in Europa*, Supplement 16 (noot 3).

Tabel 5. Gemiddelde uurlonen van vrouwen in procenten van de uurlonen van mannen

	Industrie			Gehele economie		
	1975	1980	1984	1975	1980	1984
Zweden	85,2	89,9	90,0	-	-	-
Finland	72,6	75,4	77,2	-	1	-
VS	-	-	-	ca. 60	ca. 60	ca. 60
VK	66,5	68,8	68,8	67,6	67,6	69,5
Japan a)	47,9	43,6	42,8	55,8	53,8	51,8
Frankrijk	76,4	77,0	78,4	86,6	87,4	88,5
BRD	72,1	72,7	72,7	72,3	72,4	72,3
Nederland	74,7	75,3	74,2 b)	79,5	77,9	76,8 b)
Italië	83,0 c)	84,1	84,5	-	-	-

a) Maandlonen bij volledige werkweek.

b) 1983.

c) 1976.

Bron: ILO, *Yearbook of Labour Statistics 1985*, Genève, 1985; *Eurostat Review 1975 - 1984*, Luxemburg, 1985.

Tabel 6. Werkloosheid bij vrouwen en mannen, in procenten

	1975		1980		1985	
	V	M	V	M	V	M
Zweden	2,0	1,3	2,3	1,7	2,9	2,8
Finland	2,1	2,4	4,7	4,7	6,0	6,4
VS	9,3	7,6	7,4	6,7	7,6	6,8
VK	2,1	5,1	6,7	12,0	9,4	14,4
Japan	1,8	2,0	2,0	2,0	2,7	2,6
Frankrijk	5,4	2,7	9,1	3,9	12,6	8,3
BRD	4,6	3,2	4,4	2,2	9,4	6,6
Nederland	2,5	3,8	4,4	3,5	14,5	15,3
Italië	4,6	2,8	13,2	4,8	16,9 a)	6,8 a)

a) 1984.

Bron: OECD, *Labour Force Statistics 1964 - 1984*, Parijs, 1986.

65 procent hiervan is vrouw 14). De afroephulpen werken ten hoogste 12 uur per week en kunnen geen aanspraak doen gelden op CAO-bepalingen. Zij bevinden zich dan ook in een uitermate zwakke positie in de arbeidsverhoudingen.

De in het algemeen zwakkere positie van vrouwen op de arbeidsmarkt wordt niet alleen bepaald door hun lagere participatie en hun concentratie in deeltijdbanen, maar ook doordat vrouwen nog steeds aanzienlijk lagere lonen verdienen dan mannen. Tabel 5 geeft hierover uitsluitel en toont bovendien dat de afstand tussen mannen- en vrouwenlonen (behalve in Zweden en Finland, waar die afstand kleiner werd, en Japan, waar de vrouwenlonen zelfs relatief daalden) in de periode 1975 - 1984 min of meer constant is gebleven. Na 1980 blijkt de rek er zelfs helemaal uit.

Nu laten gegevens over de industrie, waarop bovenstaande bevindingen betrekking hebben, slechts in beperkte mate conclusies toe over de economie als geheel (de cijfers in kolom 3-6 over de economie als geheel zijn ongeschikt voor vergelijking) 15). De constatering echter, dat de discrepantie tussen de relatieve vrouwenlonen in de afzonderlijke landen enorm is, is wel geoorloofd. In Zweden zijn de gemiddelde vrouwenlonen ongeveer twee keer zo hoog als in Japan en bereiken ze bijna het niveau van de mannenlonen. Laag zijn de relatieve inkomens van vrouwen ook in de Verenigde Staten, verrassend hoog daarentegen in Italië (vergelijkbaar voor 1984 zijn Denemarken met 85,8 procent en Noorwegen met 83,9 procent). Nederland bevindt zich met 74,2 procent in 1983 aan de onderkant van de schaal en vertoont over het afgelopen decennium zelfs een lichte vergroting van de afstand tussen vrouwen- en mannenlonen.

De voornaamste oorzaken van het achterblijven van de vrouwenlonen zijn het feit dat vrouwen de lager betaalde banen bezetten en het feit dat vrouwen over het algemeen werkzaam zijn in bedrijfstakken waar de lonen relatief laag zijn, zoals de textiel, de voedingsmiddelensector en het winkelbedrijf. Dat vrouwen vooral te vinden zijn in de lagere salarisschalen heeft te maken met hun gemiddeld lagere kwalificatie en veelal geringere beroepservaring, hetgeen weer samenhangt met het onderbreken van de beroepsarbeid voor de opvoeding van kinderen. Bovendien is er nog steeds sprake van bewuste discriminatie van vrouwen bij promoties.

De stagnatie en zelfs achteruitgang van de relatieve vrouwenlonen sinds het einde van de jaren zeventig ligt naar alle waarschijnlijkheid aan de 'micro-elektronisering' van de produktie en de daarmee samengaande toenemende tweedeling tussen de hooggekwalificeerde werknemers en de werknemers die slechts assisterende en aan de techniek ondergeschikte arbeid verrichten. Een dwin-

gend verband tussen deze technologische ontwikkeling en de lonen van vrouwen (en denivelleringstendensen in het algemeen) bestaat echter niet. Zweden bewijst dit. Zweden is immers niet alleen het land met de hoogste vrouwenparticipatie en de hoogste vrouwenlonen, maar ook het land met de meeste industriële robots 16).

Uit tabel 6 over de werkloosheid valt ten slotte op te maken, dat de situatie van vrouwen op dit gebied tussen 1975 en 1985 niet is verslechterd. Alleen in Frankrijk, Italië en West-Duitsland is de werkloosheid onder vrouwen aanzienlijk hoger dan onder mannen. Dat was echter in 1975 ook al het geval. In het VK is de werkloosheid onder mannen daarentegen hoger dan die onder vrouwen. De stelling, dat groepen met de zwakste positie op de arbeidsmarkt het zwaarst getroffen worden door de stijgende werkloosheid, gaat voor vrouwen niet zonder meer op. Doordat vrouwen eerder 'genoegen nemen' met lagere lonen, deeltijdwerk of zelfs werk als afroepkracht en daarmee tegemoet komen aan de wens tot 'flexibilisering', kan kennelijk hun achterstand in kwalificatie en ervaring op dit punt compenseren.

U. Becker
M. Koper-Sluijter

14) Vgl. *NRC-Handelsblad*, 26 november 1986 (supplement Mens en Bedrijf).

15) Deze cijfers omvatten nooit de beroepsbevolking als geheel. Bij sommige landen ontbreken de ambtenaren, bij andere bepaalde groepen van kantoorbedienden en soms ontbreken ook bepaalde bedrijfstakken.

16) Vgl. G. Therborn, *Why some peoples are more unemployed than others*, Londen, 1986, blz. 58.